La vida i el retorn del mestre

Pau Casals

1876-1973

«L'amor al propi país és quelcom natural. Però, per què ens hem d'aturar a la frontera? Tots som fulles d'un mateix arbre i l'arbre és la humanitat.»

Pau Casals

La vida i el retorn del mestre

Pau Casals

1876-1973

Nativitat Castejón Domènech

Pau Gracià Castejón

efadós

El Vendrell
Ajuntament

La vida i el retorn del mestre Pau Casals 1876-1973

Primera edició: novembre del 2026

© Nativitat Castejón Domènech, textos i documentació
© Pau Gracià i Castejón, idea original i fotografies
© Josep Maria Figueres Artigues, pròleg i text «Pau Casals, del Vendrell al món: La música i els valors d'un 'homo universalis'»

© Editorial Efadós i Ajuntament del Vendrell, d'aquesta edició

Editorial Efadós
Carrer d'Edison, 3 · Nau A
08754 El Papiol (Barcelona)
Telèfon: 93 673 12 12
efados@efados.cat
www.efados.cat

Ajuntament del Vendrell
Plaça Vella, 1
43700 El Vendrell
Telèfon: 977 16 64 00
www.elvendrell.net

Assessorament lingüístic
M. Neus Doncel Saumell

Col·laboració
Arxiu Comarcal del Baix Penedès

Fotografia de la portada
Còpia en bronze de l'escultura de Josep Viladomat Massana a la plaça Nova del Vendrell. Fotografia Pau Gracià

Fotografia de la contraportada
Pau Casals a París el 1899. Ch. Gerschel / Fundació Pau Casals. ANC - Fons Pau Casals: ANC1-367-N-24

ISBN 979-13-87658-91-5
DL: B-21575-2026
Imprès a Catalunya

Tota forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra només pot ser realitzada amb l'autorització dels seus titulars, salvant l'excepció prevista per la llei. Si necessiteu fotocopiar o escanejar algun fragment d'aquesta obra, dirigiu-vos a CEDRO (Centre Espanyol de Drets Reprogràfics) - www.cedro.org

Índex

Prefaci 7

Pròleg 11

Pau Casals, del Vendrell al món:
La música i els valors d'un *homo universalis* 17

La mort de Pau Casals a l'exili (1973) 57

La tornada de les despulles de Pau Casals a Catalunya (1979) 69

Testimonis 121

Bibliografia 141

Arxius i biblioteques consultats 142

Agraïments 143

«La meva contribució a la pau del món pot ésser minsa, però hauré donat tot el que puc per aconseguir un ideal que considero sagrat.»

Pau Casals

Prefaci

Nativitat Castejón Domènech i Pau Gracià Castejón

El músic Pau Casals i Defilló gaudí al seu temps, i encara avui en continua gaudint, d'un extraordinari prestigi internacional com a violoncel·lista, director d'orquestra, compositor i defensor de la pau al món.

A les acaballes de la Guerra Civil Espanyola, i amb el triomf de les forces franquistes cada cop més proper, Pau Casals decidí exiliar-se. Primer, es dirigí a París; després, anà a Prada de Conflent (França) i, al final, a San Juan de Puerto Rico. Fou un exili dolorós, de quaranta anys, lluny de la seva gent i de la seva terra catalana.

Quan va morir a San Juan de Puerto Rico el 1973, Casals tenia 96 anys. Tanmateix, les seves despulles no van poder retornar a Catalunya fins al 9 de novembre del 1979 en un context social i polític caracteritzat pels nombrosos canvis que s'estaven produint: la restitució de la democràcia a l'Estat espanyol amb les primeres eleccions democràtiques del 15 de juny del 1977; el restabliment provisional de la Generalitat de Catalunya el 29 de setembre; el retorn a Catalunya, el 23 d'octubre, després de trenta-vuit anys d'exili, de Josep Tarradellas i Joan; l'entrada en vigor de la Constitució espanyola el 29 de desembre del 1978; les primeres eleccions generals constitucionals de l'1 de març del 1979; les primeres eleccions municipals del 3 d'abril i l'aprovació del referèndum de l'Estatut d'Autonomia de Catalunya el 25 d'octubre d'aquell mateix any.

Arreu de Catalunya, l'expectativa del retorn definitiu de les despulles de Casals era extraordinària, però especialment a la seva vila nadiua. Aquesta tornada, que el Vendrell esperava des de feia temps amb entusiasme, fou viscuda d'una manera especial i amb una fervent implicació de tothom, i en aquest sentit la Fundació Pau Casals, l'Associació Musical Pau Casals i l'Ajuntament del Vendrell organitzaren l'enyorada rebuda del mestre Casals al Vendrell. Coneixem excel·lentment quin era l'ambient que es va viure els dies previs i com es va organitzar l'enterrament al cementiri del Vendrell gràcies a l'interès del vendrellenc Jaume Domingo Mulet, el qual va filmar la pel·lícula *L'arribada de les despulles mortals de Pau Casals a Catalunya i el seu enterrament al*

Albert Solé Galí, Jaume Nin Casanova i Martí Carnicer Vidal a l'església parroquial del Vendrell el 2023.
Pau Gracià Castejón

Jaume Nin Casanova i Martí Carnicer Vidal davant la tomba de Casals al cementiri del Vendrell el 2023.
Pau Gracià Castejón

Vendrell (1979) a l'aeroport del Prat de Llobregat i al Vendrell. Jaume Domingo, però, no va assistir a l'acte del Palau de la Generalitat de Catalunya, ni al del monestir de Montserrat; això vol dir que no els va enregistrar, per la qual cosa no disposem de les imatges corresponents, per bé que incorporà en el seu film fotografies de l'acte al Saló de Sant Jordi.

La pel·lícula de Jaume Domingo, dipositada a l'Arxiu Comarcal del Baix Penedès, es va presentar d'una manera oficial a l'Auditori Tívoli del Vendrell el 29 de novembre del 2023, si bé prèviament s'hi van incorporar moltes millores, promogudes per diferents institucions i dutes a terme per diversos professionals: la digitalització va ser a càrrec de l'Arxiu Comarcal del Baix Penedès amb la col·laboració de l'empresa Dinser; el nou muntatge, respectuós amb la filmació original, el va fer Pau Gracià; la subtitulació dels parlaments per tal de facilitar la seva comprensió fou per compte de l'Arxiu Comarcal; del nou enregistrament de la veu en off se n'encarregà Albert Solé; de les músiques, que han millorat molt el so, l'Ajuntament del Vendrell, i de l'edició i la masterització, Xavier Mitjans. Aquest projecte va comptar amb el suport de la Fundació Pau Casals, l'Ajuntament del Vendrell, el Museu Pau Casals, l'Associació Musical Pau Casals i el Consell Comarcal del Baix Penedès.

Així, doncs, el present treball, que parteix del relat de la pel·lícula esmentada –que podeu descarregar-vos-la de l'enllaç QR–, pretén reviure aquelles jornades del 9 i del 11 de novembre del 1979 –ja fa quaranta-set anys– a través d'un reportatge fotogràfic sobre els principals personatges que van ser testimonis directes dels fets i que van tenir un paper actiu en el desenvolupament dels preparatius, el protocol i la cerimònia fúnebre pròpiament dita. Aquests retrats, realitzats per Pau Gracià, van acompanyats d'un breu perfil biogràfic i es complementen amb una selecció acurada de documents d'arxiu de l'època, és a dir, fotografies, documentació oficial, portades i cròniques periodístiques, i fotogrames de la pel·lícula. La implicació d'aquestes personalitats fou immensa, no solament per l'estima i el respecte envers Pau Casals, sinó també perquè prengueren consciència que vivien un moment històric únic i irrepetible.

«La música mai no és la mateixa cosa per a mi, mai. Cada dia hi ha quelcom de nou, fantàstic i extraordinari. Bach, com la naturalesa, és un miracle!»

Pau Casals

Pròleg

Un impacte comunicatiu mundial

Josep Maria Figueres i Artigues
Professor honorari de la Facultat de Ciències de la Comunicació · UAB

El treball que m'honora de presentar està dedicat al darrer episodi de la vida de Pau Casals, un esdeveniment *post mortem* que, recuperant el vincle ininterromput al llarg dels anys entre el Vendrell i el músic (la seva infantesa, els concerts que hi feu, els estius a Sant Salvador, l'homenatge del 1927, l'enterrament de la seva companya Francisca Vidal, etc.), tanca tot un cicle en què la vila torna a estar unida amb ell.

Nativitat Castejón Domènech i Pau Gracià Castejón han elaborat un treball descriptiu, documental i fotogràfic d'aquest episodi, i ho han fet, com veurem, amb encert. Es tracta d'una monografia que aborda els dies en què la vila del Vendrell se sentí pregonament commocionada, primer, per la mort del mestre l'octubre del 1973, i, sis anys després, pel trasllat de les seves despulles. Veritablement, els autors s'han capbussat en aquest trasllat i, en un sentit metafòric, han travessat l'Atlàntic com tantes vegades ho va fer Casals, amb avions d'Iberia i d'altres companyies, amb el vaixell *Olímpic* i amb altres naus, per anar fins a Zermatt i Prada, a les seves classes, al festival que encara duu el seu nom a les terres del Rosselló i, finalment, per emprendre el darrer retorn a la seva pàtria.

L'obra no és un estudi asèptic, fred i distant; es tracta d'una narració seriosa i solvent, però, sobretot, sòlida. S'hi escriu la darrera paraula amb esment de les fonts després d'una anàlisi prèvia. Es presenta en format gairebé de reportatge, amb un estil directe i amè. Es llegeix «d'una revolada», com es diu popularment, d'una tirada, ràpidament, amb delit i ànsia; és un text viu i fresc, altament documentat i fa honor a un episodi vital de notable rellevància.

Les despulles de Casals foren rebudes amb grandíssims honors polítics i populars. Com es mereix la personalitat del nostre eximi músic, Nativitat Castejón, arxivera i directora de l'Arxiu Comarcal del Baix Penedès, una professional meticulosa i detallista amb el perfeccionisme tan útil d'aquesta professió, ha configurat un estudi reeixit en el format, l'estil i els resultats, el qual es complementa

Pau Casals al mirador de la seva casa de Sant Salvador, El Vendrell, el 1934.
Joan Andreu Puig Farran / Fundació Pau Casals. ANC - Fons Pau Casals: ANC1-367-N-213

amb l'aparell gràfic, suggestiu i corprenedor, que aporta Pau Gracià, un jove fotògraf vendrellenc format a l'Escola d'Art i Disseny de Tarragona i a l'Institut d'Estudis Fotogràfics de Catalunya. Ambdós han creat una obra que, a partir d'ara, esdevindrà imprescindible en la rica bibliografia de Casals, tot enriquint els 140 títols que se li han dedicat arreu del món.

Aquest llibre, doncs, permet dues lectures: una de visual, amb imatges i documents, molt ben triats i amb referències precises, i una altra de textual. La combinació d'ambdues és molt enriquidora i demostra àmpliament que s'ha assolit l'objectiu d'explicar com fou el trasllat, especialment a través de la vivència de set personatges que ho van experimentar de primera mà. En veritat, els autors ens acosten a l'emoció d'un poble que va sentir com la seva glòria local més internacional tornava a les seves arrels, a la vila on havia nascut, on havia passat la infantesa i on havia desenvolupat una esplèndida base per a una formació musical gràcies als coneixements del pare i als encoratjaments constants de la seva mare perquè perseverés en els estudis. Els dots naturals i la constància en la feina convertiren Casals en el primer virtuós del violoncel en l'àmbit mundial fins a tal punt que, pel que fa a aquest instrument, com assenyalen els manuals i els estudis que s'han escrit, es pot dir que hi ha un abans i un després de Casals.

Tal com aquesta monografia evidencia, el Vendrell romandrà per sempre lligat no solament a la vida i la mort del mestre, sinó també al seu llegat, a la casa nadiua, a la casa de vora la platja de Sant Salvador –actualment, casa Museu Pau Casals–, a l'església, a l'ermita, al cementiri, uns espais que paga la pena visitar en la ruta Pau Casals, l'itinerari de la qual es pot consultar a <www.femturisme.cat>. Tant de bo aquests llocs esdevinguin més populars arran del 150è aniversari del naixement del mestre gràcies, en gran manera, a la implicació institucional i de les entitats adreçada a conservar l'empremta d'una figura tan extraordinària com fou Casals!

Fa un temps, un home em va passar el seu testimoniatge, anònim i sincer, escrit amb tota franquesa. Me'l va enviar, com altres persones, espontàniament. Va voler redactar la seva experiència a propòsit de la tornada de les despulles del mestre. El text, que ha estat regularitzat ortogràficament i sintàctica, diu així:

«Permeti'm, primer de tot, agrair-li els enviaments dels seus treballs sobre Pau Casals, i ja heu fet prou. Per aquest motiu no tinc "valor" de demanar-li'n més dels altres que té. Només voldria reiterar les meves felicitacions per la feina feta [...] No fa falta que aquest comentari meu sobre aquest fet viscut el posi, ni de bon tros; simplement, i no recordo l'any que van tornar les despulles, però tracto de recordar-ho i no equivocar-me. He llegit, des del primer dia de la seva sortida, el diari *Avui*, el 1976, i potser devia ser per aquí o bé que –jo col·laborava, juntament amb altres amics, a part de la nostra feina, amb el Congrés de Cultura Catalana, que portava entre altres en Josep Espar i Ticó– algú m'ho devia dir. Jo treballava en una empresa a la Zona Franca i, en saber l'hora, penso cap al migdia, pel meu compte i sense quedar amb ningú, vaig anar a l'aeroport i allà em vaig trobar amb molta altra gent que, com jo, se'n devien haver assabentat. Sense quedar amb ningú i no organitzat tampoc per ningú, ens vam trobar casualment motivats pel mateix objectiu: donar la benvinguda al gran mestre i patriota, Pau Casals, un altra vegada a casa seva, amb tota la dignitat que va tenir. Com deia el meu pare, Casals va dir que no tornaria aquí fins que marxés el dictador i ho va complir. Llàstima que el destí no li va deixar fer-ho en vida. [...] La gent era a fora de l'entrada a l'aeroport, perquè dins no ens van deixar entrar.
No hi havia pancartes; hi havia un cotxe mortuori, que va rebre el fèretre portat per un altre cotxe des de dins de les pistes, penso, fins a fora. Em va semblar que dirigia les operacions el delegat, en aquells moments, de Madrid, Belloch Escutè [es refereix al governador civil J. M. Belloch Puig], un home panxut amb barba. Penso que el van portar al Palau de la Generalitat, durant un dia, per a qui volgués passar a retre-li homenatge. En posar el fèretre al cotxe mortuori, la gent que érem allà vam iniciar el cant del nostre himne, «Els segadors», i llavors els dirigents de l'operació de trasllat es van veure obligats a quedar-se quiets i esperar que acabéssim de cantar. Va ser com una mostra espontània d'agraïment de la seva fidelitat a tornar a Catalunya i per tota la seva feina arreu del món. La gent, entre nosaltres, no ens coneixíem, però tots vam anar a l'una i a la mateixa. Quan vam marxar, cadascú de nosaltres va tornar a les seves feines o ocupacions. No vull ni que es preocupi per aquesta nota ni per dir-ho, pel fet d'explicar-li a vostè el que ha estat el fet d'haver-hi estat jo, i en veure una persona que ha escrit i fet estudis i opinions en els seus treballs de la seva feina, que li desitjo que

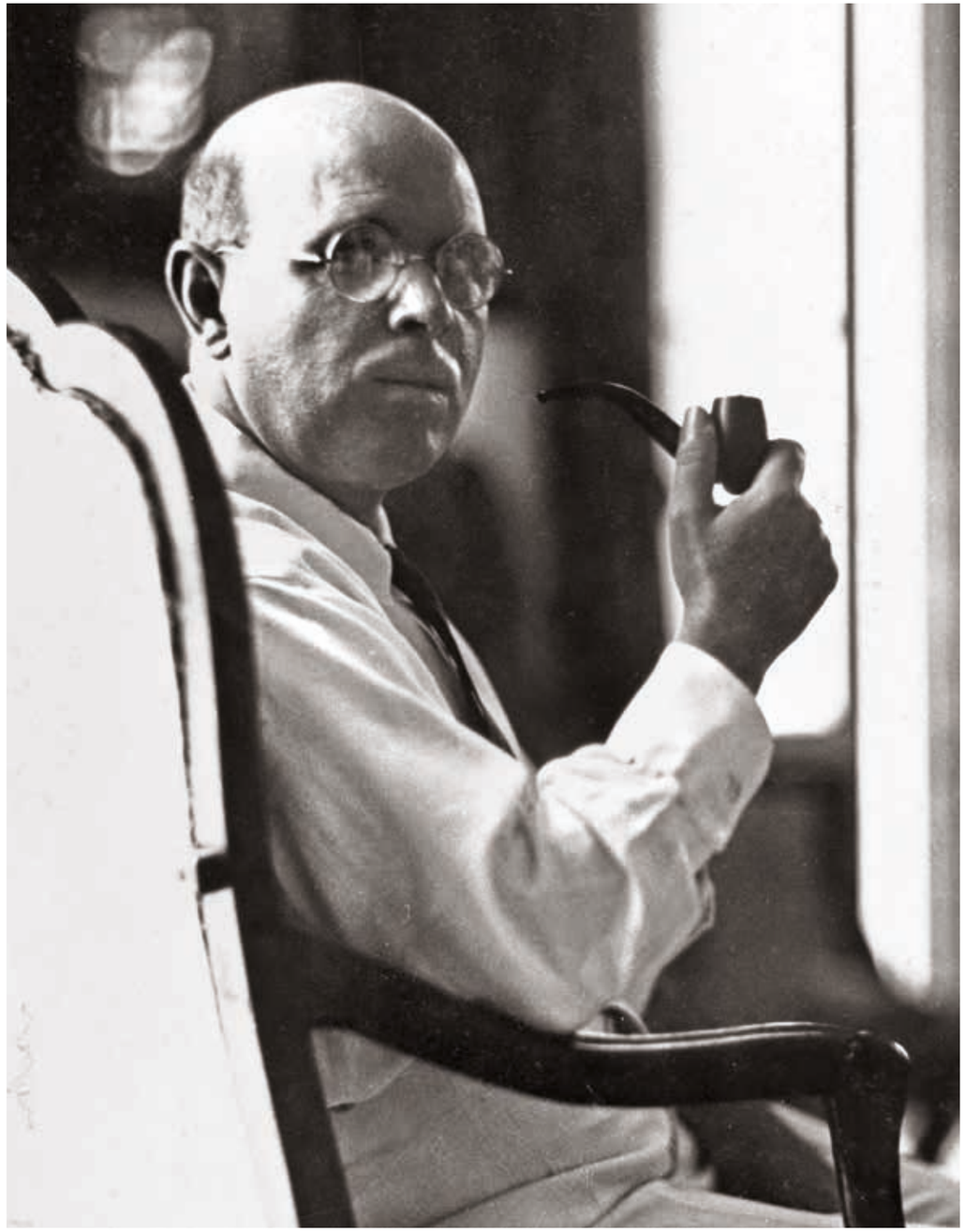
li vagi molt bé. Nosaltres, el poble anònim, i abans n'hi havia més, sense que ningú ens digui res, hem intentat ser al costat dels nostres referents. I que aquesta força de la gent del poble no afluixi en totes les accions en què Catalunya ens necessiti».

Aquesta és la força de l'episodi: l'amor anònim i popular envers el seu símbol. La importància de Casals s'evidencia en l'eco mediàtic de la seva mort. Certament, a escala mundial, l'endemà del seu traspàs la majoria dels diaris va incloure alguna notícia referida a aquest succés, la qual cosa, durant una o dues dècades després, va anar seguida de l'aparició de nombroses publicacions escrites per periodistes musicals, com ara Bernard Gavoty, de *Le Figaro*, o de periodistes d'extraordinari prestigi, com Jacques Lonchamp, de *Le Monde*, Xavier Montsalvatge, de *La Vanguardia*, i un llarg etcètera que abraça tots els grans periòdics del món.

A Barcelona, el ressò fou també espectacular. Malgrat que la guerra a l'Orient Mitjà era la notícia d'actualitat, tots els diaris (*Tele-eXpres*, l'*Avui*, que en parlà cada dia i durant una setmana, *La Vanguardia*, *El Correo Catalán*, *Diario de Barcelona*, etc.) li dedicaren la primera pàgina i altres a l'interior. A Puerto Rico, *El Mundo* li dedicà igualment dues portades.

Així mateix, als Estats Units, els articles apareguts a *The Washington Post* i *The New York Times* –en aquest cas, el signat per Harold C. Schonberg el 28 d'octubre del 1973– tingueren un impacte força destacat. En síntesi, fent un repàs de l'hemeroteca digital, hom pot veure que des de la premsa lleugera, com *Garbo* o *Pronto*, fins a la premsa seriosa, com *The Times* o *Excelsior*, els diaris i les revistes d'arreu no solament se'n feren ressò al seu dia, sinó també al llarg dels anys, com si es tractés d'una flama inextingible; en aquest sentit, a *La Nación* trobem un article necrològic del 22 d'octubre del 1998 i a *The Guardian*, un altre article del 4 de gener del 2002. Val a dir que la premsa catalana a l'estranger, com ara *Plançó* a Suïssa o *Pont Blau* a Mèxic, també deixaren constància del dolor per la pèrdua.

En fi, com vam escriure a l'*Avui* el 22 d'octubre del 2023 en un llarg article de record, Casals és un símbol i així l'hem de recordar. La commoció que la seva mort causà es custodia en vuit arxivadors a l'Arxiu Nacional de Catalunya, els quals contenen cartes, telegrames de condol, retalls de premsa i molts altres documents que, sens dubte, ultrapassen l'àmbit musical per esdevenir una part essencial del patrimoni de Catalunya.

Pau Casals assegut fumant en pipa a la casa de Sant Salvador, El Vendrell, el 1933.
Autoria no identificada / Fundació Pau Casals. ANC - Fons Pau Casals: ANC1-367-N-198